

Madarat tolláról

Embert pedig barátjáról ismerni föl a mondás szerint, ami azt sugallja, hogy a madarak egyik legfontosabb ismertetőjének a tollazatukat tartjuk. Néhány madárfaj valóban különleges, pompás tollruhát hord, vannak azonban egyszerű, szürke, alig észrevehető tollmintázatú madarak is, melyek valami más tulajdonságukról kapták nevüket. Talán a csonttollú az egyedüli madárfaj (ritka téli madárvendégünk), amelyik nevében is viseli sajátos tollruháját.

csonttollú

A holló fekete tollazata teljes mértékben azonosult a sötétség, feketeség fogalmával (hollófekete), mégsem a tolláról kapta a nevét, hanem sajátos hulló röptéről. Nagy magasságból hirtelen, a szárnyait összecsuksva, imbolyogva hullani kezd, ha zsákmányt talál. Mivel dögevő, a táplálékát jelentő elhullott tetemeket, a hulladékot, hullát fogyasztja, ami szintén egybecseng nevével.

Hangja, az erőteljes kara, vagy koro „károgás” a sötétséggel, feketeséggel azonosult. A feketét jelentő kara szót a jégkorszak után elvándorolt őseink magukkal vitték, így mára csak a hun-utód török népek nyelvében találjuk azt. Nálunk a korom szó tartotta fenn ezt az ősi hangalapú színjelképet, koromfekete illetve koromsötét szóösszetételekben. Fekete szavunk későbbi szülemény a Nap tevékenységére vonatkozik, melynek van kelte, nyugta, és fekete is. Ez a napfekete, mint a legsötétebb napszak, a legsötétebb szín jelölője lett (fekete – fekete), kiszorítva nyelvünkben a régebbi kara alakot.

Ritka, mint a fehér holló – szoktuk mondani, és ennél pontosabban nem is jelölhetnénk a lehetetlent. A két szín, ami valójában nem is szín, hanem a teljes sötétség és a teljes világosság megnyilvánulása, tökéletes ellentétpárt alkot, így nem léphetnek egymás helyébe. A fehérség, tisztaság, tisztesség évezredek szimbóluma a hó. Ami hófehér, az makulátlanul tiszta. A hó igéje: hull, aminek alapján fehér hullónak is nevezhetnénk a havat, és talán így is nevezték olyan éghajlaton, ahol a havazás ritka, kivételes esemény volt, pl. az ókori Egyiptomban, ahol a hópihét ugyanúgy pehelynek vélték, mint mi. Minderről eszünkbe juthat a germán mesék Holle anyója is (holle = hull le), aki úgy indítja meg a hó hullását, hogy vánkösát felveri, amiből tollpiheként hull a hó a földre.

Visszatérve a madarakhoz, fontos tudni, hogy tollazatukon kívül még sok minden segítheti felismerésüket. Így pl. repülésük módja, élőhelyük, életmódjuk, szokásaik, és persze a hangjuk is alkalmas az azonosításra. A madárnevek legtöbbször ezekre a tulajdonságokra utal. Nézzünk néhányat közülük, a teljesség igénye nélkül.

Hangutánzó nevek:

Bíbic, bölömbika (bika hangon bömbölő), cinke, csicsórze, csíz, fecske, kakukk, kuvik lilik, pinty, uhu. A hangutánzó nevek között különlegesség a bakcsó neve. Eredetileg vakvarjú lehetett, ami jellegzetes hangjára utal: kvak, vak. Mivel a varjú és a csóka rokonok, létrejött a vakcsóka névalak is, amiből később vakcsó lett, még mindig emlékeztetve a hangjára, majd végül a könnyebben kimondható bakcsó formára tisztult le.

Életmódra és különleges szokásokra utaló névalakok:

Billegető, csigaforgató, halászsas, légykapó, molnárfecske, partfutó, és a ragadozók sokasága. Ezek egyik csoportja az ölő jelzöt viseli nevében pl.: ölyv (ölő - ülü - ölyű). A nyaktekercs fészken lapulva nyakát tekergeti és sziszeg, mint egy kígyó. A hátán sötét csík húzódik végig, ami a nyaktekerés közben vonagló kígyóra emlékeztet. Ezzel tudja elriasztani fészke támadóit.

A csúszka a fa törzsén lefelé halad, csúszik, ellentétben a fakússzal, ami fölfelé kúszik.

A tövisszúró gébics a fölösleges zsákmányt tüskékre aggatja, így tartalékolja azt nehezebb napokra.

A kakukkmadár közismert. Idegen madarak fészkebe tojik, mindig olyanba, amilyenben maga is született. Ha pl. nádiposzáta fészekben jött a világra, felnőttként is annak a fészkebe tojik, így éri el, hogy tojása hasonlít a fészekben lévőkhöz. Ha

beletojt az idegen fészekbe, az ott lévő tojásokból rögtön kidob egyet, hogy a tojások száma stimmeljen. A kis kakukk általában elsőnek bújik ki a tojásból, és a többi tojást, vagy már kibújt csimaszt irgalmatlanul kilökdösi a fészekből. Galád tettét a kakukk azzal enyhíti, hogy a madarak közül egyedül ő fogyasztja el a gusztustalan szőrös hernyókat. Ezzel pedig hasznos madárrá lép elő.

kakukkfióka

Színe alapján is sok madár kapott nevet:

Barna kánya, feketerigó, pirók, rozsdafarkú, sárgarigó, sármány, szürkebegy, tarkavarjú, zöldike, zöldküllő, vörösbegy stb.

Vannak madárnevek, melyekre azonban nehezebben találunk magyarázatot.

Ilyen például a szarka, aminek neve — lopkodós szokása miatt — a tolvajok jelzője lett. A szarka név értelmére a sumér *sarraku* alak világíthat rá. E szerint talán szárrakó madárról van szó. A szarka gallyakból és növényi szárból bonyolult, fedett fészket készít, ami igazi mestermunka. A szárrakó név valóban jellemzője a madárnak.

A veréb. Sumér alakja *varabola*. A veréb, ha nagy tömegekben jelenik meg, nagy károkat okozhat a magtárakban, vagyis, mint nevéből kitűnik, rabló, raboló madár. Rokonai, az Afrikában honos szövőmadarak százezres rajokban a sáskajáráshoz hasonlítható pusztításokat vihetnek végbe. Így valóságos rablók.

Különleges és szép név a kecskefejő. A madár alkata a fecskefélékkel rokon, éjszakai életmódja pedig a baglyokhoz hasonló, így találóan bagolyfecskének is nevezik. Nappal egy faágon lapul, amiért újabb nevet kapott: lappantyú.

A kecskefejő névváltozat kialakulásáért a „babonás” pásztorokat szokták felelőssé tenni, akik azt hitték, hogy ez a madár éjszaka megszopja a kecskéket, és ezért

nevezték el kecskefejőnek. Ez a magyarázat tetszetős, de nem igaz. Egész más dolog ugyanis fejni, mint szopni, és ezt éppen a pásztorok tudják a legjobban. E szerint, ha a madár valóban tejet inna, kecskeszopónak kellett volna elnevezni.

lappantyú

Igazi nevére a bagolyfecske névalak vezet rá. Ez a madár valóban nagyon hasonlít a fecskéhez. A fecske neve pedig a kecskéhez. Ezért kell vigyázni, nehogy összetévezzük a *kecsesen ringó fecskét a recsegve fingó kecskével!*

Esetünkben azonban épp így történhetett, hiszen a madár eredeti neve nem kecskefejő volt, hanem *fecskefejű*. A tévedés bizonyára már nagyon régen megtörtént, hiszen Európa népei már a kecskefejő névváltozatot fordították a maguk nyelvére így lett a latinoknál *Caprimulgus europaeus*, és a németeknél *Zigenmelker*. Ezekben a nevekben pedig nyoma sincs sem fecskének, sem fejnek.

Végül emlékezzünk meg egy szürke kismadárról is, amelynek alkonyi és hajnali énekéről mesék, költemények és regék vallanak elragadtatással. Ez a csalogány. Nyelvújítási neve szép, de nem valós, hiszen nem a párját csalogatja énekével, hanem a területét védi. Eredeti nevét valójában bűvös, igéző hangjának köszönheti. A bűbajos szavunkban tovább élő bűvöl-bájol szópár korábbi alakja talán bűvül-bűvül lehetett. A szóképzés nyomatékot ad a mondanivalónak, ma is mondjuk: jó-jó, igen-igen. Az ősi nyelvekben, így a sumérban is rendre föllelhető. Ez a bűvül-bűvül pedig könnyen egyszerűsödhetett bűül-bűül alakra, amiből a ma is használatos bülbül név következik. Bülbülnek a mi fülemülénk Közel-keleti változatát nevezik. Ez a bülbül név pedig a játékos magyar nyelven büle-büle, majd büle-müle lett. Mivel ennek semmi értelme sem volt, kialakult helyette a fülemüle név, hiszen a kismadár legfontosabb jellemzőjét, csodálatos dalolását az ember éppen a fülével érzékeli.